

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Նախագահ՝ ԵՊՅ ռեկտոր, ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԿԱ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՂԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետիք ԳԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
 АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
 БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
 БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
 ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
 ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
 ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
 ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
 ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
 КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
 ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
 МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
 НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
 ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
 САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՎԵՐԱՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍԵՄԱՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

ՍԱՄՍՈՆ ԴԱՎՈՅԱՆ

Համաշխարհային տնտեսության բազմաբնույթ փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունենում աշխարհաբաղաբալական, բնապահպանական, սոցիալական և այլ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների էական ազդեցությունների շնորհիվ, լուրջ մարտահրավերներ են ներկայացնում տարբեր երկրների իշխանություններին և հասարակությանը: Դրանց դիմակայելու նպատակով նրանք մշակում և իրականացնում են ռազմավարական, հայեցակարգային, հեռանկարային, ընթացիկ և այլ տարաբնույթ ծրագրեր: Սովորաբար այդ ծրագրերի իրականացումը ուղղորդվում է բազմաբնույթ վերափոխումների մշակումով և գործնական կիրառմամբ:

Յուրաքանչյուր երկրի համար գիտագործնական բնույթի կարևոր խնդիր է հանդիսանում, թե ինչ համեմատական արդյունավետությամբ են մշակում և իրականացնում համապատասխան վերափոխումները զարգացման համարյա նույն մակարդակում գտնվող երկրներում: Ինչպես միջազգային (Համաշխարհային բանկ, Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, Միավորված ազգերի կազմակերպություն), այնպես էլ ոչ կառավարական կազմակերպությունների կողմից մշակվում են մեծ թվով առանձին համաթվեր (համաշխարհային մրցունակության, տնտեսական ազատության, ժողովրդավարության և այլն), որոնք ներկայացնում են տարբեր երկրներում իրականացված վերափոխումների առանձին ուղղությունները:

Առհասարակ, երկրների տնտեսությունների ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրո մակարդակների սոցիալ-տնտեսական իրավիճակների գնահատման և վերլուծության գործընթացում համաթվերն առավել տարածված և կարևորագույն ընդհանրացնող ցուցանիշներ են: Դրանց օգնությամբ բնութագրվում են ազգային տնտեսությունում տեղի ունեցող փոփոխություններն ամբողջությամբ և ըստ ճյուղերի, հետազոտվում է առանձին գործոնների դերը տնտեսական ցուցանիշների ձևավորման գործում: Համաթվերն օգտագործվում են նաև տնտեսական ցուցանիշների միջազգային համադրումների համար: «Համաթիվ» եզրն օգտագործվում է մաթեմատիկայում, տնտեսագիտությունում և այլ գիտություններում: Վերափոխումների ընդհանրական համաթվի համար որպես բաղադրիչներ դիտվել են տարբեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից մշակվող 17 մասնակի համաթվեր, այդ թվում Համաշխարհային մրցունակության (Global Competitiveness Index), Գործարար ակտիվության (Doing Business Index), Ժողովրդավարության (The Democracy Index), Մարդկային զարգացման (Human Development Index) և այլ համաթվեր:

Պետք է նշել, որ դիտարկված բոլոր համաթվերը, իրենց կարևոր գործնական նշանակությամբ հանդերձ, հանդիսանում են հասարակական կենսագործունեության առանձին ոլորտներում առկա իրավիճակի և այդ ուղղություններում իրականացված վերափոխումների մասնակի գնահատականներ:

Հետազոտության իրականացման արդյունքում մշակվել է վերափոխումների ընդհանրական համաթիվ, որը գերծ է տարբեր միջազգային և ոչ կառավարական կազմակերպությունների կողմից մշակվող ու լայնորեն կիրառվող նմանօրինակ համաթվերին բնորոշ հիմնական թերություններից և թույլ է տալիս ստանալ վերափոխումների արդյունքները բավարար համարժեքությամբ արտացոլող ցուցանիշներ:

Բազմաբնույթ վերափոխումների գնահատումը և վերլուծությունն իրականացվել են չորս փուլերով, տարբեր էկոնոմետրիկ մեթոդների կիրառմամբ: Ընդ որում՝ հետազոտության յուրաքանչյուր փուլում ձևավորվել են տարբեր ընդհանրական համաթվեր, որոնք ստացվել են որոշակի քանակի մասնակի համաթվերի (6-ից մինչև 17) միավորման արդյունքում, իսկ այդ համաթվերից յուրաքանչյուրը իրենից ներկայացնում է սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և այլ բնույթի վերափոխումների քանակական արտահայտություն:

Հետազոտության առաջին փուլում համաթիվը հաշվարկվել է գլխավոր բաղադրիչների մեթոդով, որը մշակվել է Ռուսաստանի Դաշնության Կենտրոնական տնտեսամաթեմատիկական ինստիտուտի պրոֆեսոր Այվազյանի կողմից:

Համաթվի կառուցման առաջին փուլը վերլուծության մեջ ներառված ցուցանիշների արժեքների նորմավորումն է [0;1] միջակայքում: Սա անհրաժեշտ քայլ է, քանի որ տվյալների բազայում ներառված են տարբեր չափողականության և տարբեր ուղղվածության ցուցանիշներ, որոնք մեկ համաթվում խմբավորելու համար պետք է բերել ընդհանուր հարթության վրա: Նորմավորումն իրականացվում է հետևյալ սկզբունքով.

Եթե ելակետային x ցուցանիշը համապատասխան էլքային չափանիշի հետ կապված է մոնոտոն աճող կախվածությամբ (այսինքն՝ որքան մեծ է x -ը, այնքան բարձր է զարգացման մակարդակը), ապա նորմավորված փոփոխականը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\tilde{x} = \frac{x - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}},$$

որտեղ՝ x_{\max} և x_{\min} -ը ելակետային x ցուցանիշի համապատասխանաբար նվազագույն (վատագույն) և առավելագույն (լավագույն) արժեքներն են:

Եթե ելակետային x ցուցանիշը վերլուծվող ընդհանրական չափանիշի հետ կապված է մոնոտոն նվազող կախվածությամբ, այսինքն՝ որքան մեծ է x -ը, այնքան ցածր է զարգացման մակարդակը, ապա նորմավորված չափանիշը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\tilde{x} = \frac{x_{\max} - x}{x_{\max} - x_{\min}} :$$

Հնարավոր են այնպիսի իրավիճակներ, երբ մասնակի x ցուցանիշը զարգացման մակարդակը գնահատող ինտեգրալային ցուցանիշի հետ կապված լինի ոչ մոնոտոն կախվածությամբ, այսինքն՝ արժեքների միջև գոյություն ունենա առավելագույն որակին համապատասխանող որոշակի արժեք: Օրինակ՝ այդպիսին են գործազրկության մակարդակի և բնակչության հավելածի ցուցանիշները:

Այս դեպքում նորմավորումը իրականացվում է հետևյալ բանաձևի կիրառմամբ.

$$\tilde{x} = 1 - \frac{|x - x_{opt}|}{\max\{(x_{\max} - x_{opt}), (x_{opt} - x_{\min})\}} :$$

Լշենք, որ x_{\min} , x_{\max} և x_{opt} արժեքների գնահատման համար կիրառվում է Էմպիրիկ մոտեցում: Օրինակ՝ որպես x_{\min} և x_{\max} վերցվում են x փոփոխականի համապատասխանաբար նվազագույն և առավելագույն (կամ էլ դրանց մոտ գտնվող) արժեքները՝ ըստ բոլոր դիտարկումների:

Այնուհետև $\tilde{x}_i^{(1)}, \tilde{x}_i^{(2)}, \dots, \tilde{x}_i^{(p)}$ մասնակի չափանիշները բաժանվում են m_0 թվով խմբերի, որից հետո կառուցվում են M_1, M_2, \dots, M_{m_0} խմբերի մեջ ներառված մասնակի չափանիշների ձևափոխված գլխավոր բաղադրիչները:

Հաջորդիվ հաշվարկվում են $\tilde{y}^{(1)}, \dots, \tilde{y}^{(m_0)}$ ընդհանրական բնութագրիչների \tilde{v}_j կշիռները՝ ելնելով բոլոր մասնակի չափանիշների գումարային դիսպերսիաներում դրանց դիսպերսիայի հարաբերակցությունից: Այսինքն՝

$$\tilde{v}_j = \frac{s_{\tilde{y}_j}^2}{\sum_{k=1}^p s_{\tilde{x}^{(k)}}^2},$$

որտեղ՝

$$s_{\tilde{y}^{(j)}}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\tilde{y}_i^{(j)} - \bar{y}^{(j)})^2, \quad \bar{y}^{(j)} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \tilde{y}_i^{(j)}$$

$$s_{\tilde{x}^{(k)}}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\tilde{x}_i^{(k)} - \bar{x}^{(k)})^2, \quad \bar{x}^{(k)} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \tilde{x}_i^{(k)} :$$

Վերը նկարագրված մոտեցման համաձայն՝ \tilde{v}_j գործակիցները, ըստ էության, կարելի է դիտարկել որպես հետազոտվող երևույթում, համակարգում (իսկ ավելի կոնկրետ, մեր հետազոտության ուղղվածությունից ելնելով՝ ընտրված ցուցանիշների համախմբությամբ բնութագրվող սոցիալ-տնտեսական զարգացման համապատկերում) $\tilde{y}^{(1)}, \dots, \tilde{y}^{(m_0)}$ ընդհանրական բնութագրիչներից յուրաքանչյուրի կարևորությունը, մասնակցության նշանակալիությունը գնահատող հարաբերական մեծություն:

Համաթվի հաշվարկման համար \tilde{v}_j հարաբերական գործակիցները նորմավորվում են և բերվում են կշռային գործակիցների համար ավելի կիրառական տեսքի: Դա արվում է հետևյալ կերպ.

$$v_j = \frac{\tilde{v}_j}{\sum_{l=1}^{m_0} \tilde{v}_l} :$$

Ակնհայտ է, որ այս դեպքում տեղի ունեն կշիռների համար անհրաժեշտ պայմանները.

$$\sum_{j=1}^{m_0} v_j = 1, \quad v_j \geq 0, \quad (j = 1, \dots, m_0) :$$

Համաթիվը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևի օգնությամբ:

$$H_{\text{ըճը}}^j = \sum_{j=1}^{m_0} v_j \tilde{y}^{(j)} :$$

Հետազոտության երկրորդ փուլում կիրառվել է պանելային մեթոդը¹, որը որպես էկոնոմետրիկայի առանձին ուղղություն, հնարավորություն է ընձեռում միևնույն տնտեսական միավորների (ընկերության, տնտեսության, երկրի և այլնի) համար իրականացնել դիտարկումներ՝ ելնելով դրա նպատակներից, որոնք տեղի են ունեցել ժամանակի հաջորդական հատվածներում: Այսինքն՝ պանելային տվյալներն իրենց մեջ ներառում են տարբեր ցուցանիշների դեպքում համաթվերի ինչպես տարածաշրջանային (ըստ երկրների), այնպես էլ ըստ ժամանակային շարքերը: Պանելային տվյալները, իրենց առանձնահատուկ կառուցվածքի, թույլ են տալիս կիրառել ավելի ճկուն մոդելներ, որոնք հնարավոր չէ իրականացնել այլ բնույթի տնտեսամաթեմատիկական մոդելներով: Ներկայումս առկա են պանելային տվյալների մեծածավալ բազաներ ինչպես միկրո, այնպես էլ մակրոմակարոդակների համար: Առավել հայտնի են National Longitudinal Survey of Labor Market Experience (NLS), որը պարունակում է ԱՄՆ-ի աշխատաշուկայի տվյալները, և Michigan Panel Study of Income Dynamics (PSID), որտեղ պահպանվում են ԱՄՆ-ի տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքները:

Պանելային մեթոդի էությունը կայանում է նրանում, որ այն հնարավորություն է տալիս գնահատել, թե դիտարկված երկրների համար վերոնշյալ համաթվերը ինչպիսի փոփոխվածություն ունեն միմյանց նկատմամբ: Հետազոտությունում պանելային մեթոդի հաշվարկման մեթոդաբանության հիմքում ընկած է հետևյալ խնդիրը՝ փորձել հաշվարկել երկրի տնտեսական վերափոխումները բնութագրող համաթվերի միջև եղած կապը, փոխադարձ ազդեցության աստիճանը և այդ ազդեցության աստիճանի հիման վրա հաշվարկել ընդհանրական համաթիվ՝ ըստ համապատասխան կշիռների: Կշիռների որոշման հիմքում ընկած է հետևյալ սկզբունքը. համաթվերի ազդեցության աստիճանի հաշվարկման արդյունքում ստացված գործակիցները գումարվում են, և որոշվում է յուրաքանչյուր համաթվի տեսակարար կշիռը ընդհանրական համաթվում:

Պանելային մեթոդով հաշվարկման մոդելն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$y_i^t = \alpha + \beta x_i^t + u_i^t, \text{ որտեղ՝}$$

y_i^t -ն՝ անկախ փոփոխական է, որը մեր դեպքում կարող է լինել դիտարկվող համաթվերից յուրաքանչյուրը,

x_i^t -ն՝ կախյալ փոփոխականներ են, որոնք մեր դեպքում կարող են լինել մնացած 8 համաթվերը,

β -ն՝ x_i^t -ի փոփոխության ազդեցության չափը y_i^t -ի վրա ցույց տվող գործակիցն է, α -ն՝ մոդելի ազատ անդամն է,

u_i^t -ն՝ մոդելի մնացորդն է (residual):

Հաշվարկներն իրականացվել են Eviews 6 ծրագրային փաթեթի միջոցով:

Երրորդ փուլում վերափոխումների ընդհանրական համաթիվը հաշվարկվել է գործոնային վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ:

Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս վերհանել դիտարկվող օբյեկտների ներկայացված ցուցանիշներում առկա թաքնված (լատենտային) բնութագրիչները (գործոնները): Լատենտային գործոնների և ելակետային ցուցանիշների կապը ներկայացվում է գործոնային ծանրաբեռնվածությունների միջոցով, որոնք կարելի է դիտարկել նաև որպես արդյունքային չափանիշի ձևավորման գործընթացում

¹Т.А.Ратникова, К.К.Фурманов, Анализ панельных данных и данных о длительности состояний, Учебное пособие, Издательский дом Высшей школы экономики, Москва 2014, стр. 17.

մասնակի, ելակետային ցուցանիշների ներգրավվածության աստիճանի, դրանց հարաբերական կարևորության գնահատականներ:

Գործոնային վերլուծության հավասարումն ունի հետևյալ տեսքը.

$$x_i = \sum_{j=1}^m \alpha_{ij} f_j + e_i, \quad i = \overline{1, k}; j = \overline{1, m},$$

որտեղ x_i - դիտարկվող փոփոխականներն են (ելակետային հայտանիշները, համաթվերը),

f_j - չդիտարկվող (անբացահայտ, լատենտային) գործոններն են,

α_{ij} - գործոնային ծանրաբեռնվածություններն են,

e_i - պատահական սխալն է:

Գործոնային ծանրաբեռնվածությունները, ըստ էության, համընկնում են ելակետային ցուցանիշների և լատենտային գործոնների միջև կոռելացիայի գործակիցների հետ:

Գործոնների որոնման առավել տարածված մեթոդներից է գլխավոր բաղադրիչների մեթոդը: Այն գործոնների հաջորդական որոնման մեթոդ է: Սկզբում որոշվում է առաջին գործոնը, որը հիմնավորում է դիսպերսիայի առավելագույն արժեքը, այնուհետև՝ նրանից անկախ երկրորդ գործոնը, որը բացատրում է մնացորդային դիսպերսիայի մեծագույն մասը և այդպես շարունակ:

Գլխավոր բաղադրիչների առավելագույն հնարավոր թիվը հավասար է փոփոխականների թվին: Այլ ձևակերպմամբ, եթե ցանկանում ենք 100%-ով նկարագրել m փոփոխականների արժեքները, ապա դրա համար անհրաժեշտ կլինեն նույն՝ m թվով գլխավոր բաղադրիչներ: Նկատենք, որ դիտարկվող ելակետային փոփոխականների ամբողջական նկարագրության համար անհրաժեշտ է կառուցել գլխավոր բաղադրիչներ այնքան ժամանակ, քանի դեռ դրանց սեփական արժեքները մեծ են 1-ից: Այդ իսկ պատճառով, օրինակ, SPSS ծրագրային փաթեթում գործոնների կառուցման ընթացակարգը շարունակվում է, քանի դեռ յուրաքանչյուր հաջորդ գլխավոր բաղադրիչի սեփական արժեքը շարունակում է 1-ից մեծ լինել: Հավելենք, որ ստացված գործոնների ավելի լավ մեկնաբանության համար դրանց նկատմամբ կիրառվում է շրջման ընթացակարգը, որի արդյունքում ձևավորվում է բաղադրիչների շրջված մատրիցը:

Ստացված արժեքների վերլուծության հիման վրա կարելի է գնահատել այս կամ այն երկրում վերափոխումների իրականացման ուղղվածությունը, զարգացման առանձնահատկությունները:

Գործոնային վերլուծության կարևոր արդյունքներ է պարունակում նաև Communalities (ընդհանրություններ) աղյուսակը: Այն ցույց է տալիս, թե վերլուծության մեջ ներառված փոփոխականների դիսպերսիայի որ մասն է բացատրում առաջարկվող գործոնային մոդելը:

Ստացված գործակիցները, մեր մոտեցմամբ, կարող են մեր վերլուծությունում ավելի կարևոր դերակատարում ունենալ: Մասնավորապես, դրանց հիման վրա կարելի է դուրս բերել ելակետային ցուցանիշների հարաբերական կարևորությունը արտացոլող կշռային գործակիցներ:

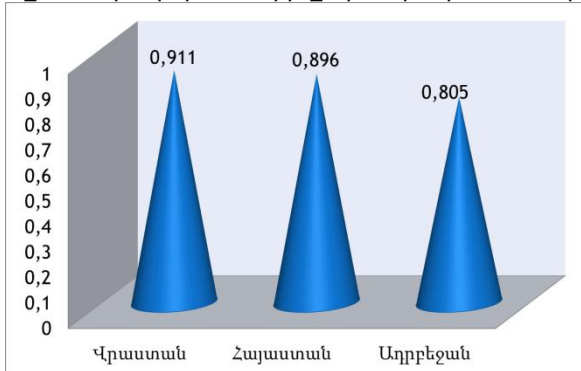
Այսպիսով, վերափոխումների ընդհանրական համաթիվը բաղկացած է 20 մասնակի /որոնցից 3-ը նշանակալիության ցածր մակարդակի պատճառով համաթվի հաշվարկում չեն ընդգրկվել/ համաթվերից, 13 հենայուններից և 654 ցուցանիշներ:

Այսպիսով, կամայական ժամանակահատվածի համար օգտագործելով մեր կողմից մշակված և առաջարկված ընդհանրական համաթվերի ձևավորման

մեթոդաբանությունը, ստանում ենք երկրների վերափոխումների ընդհանրական համաթիվ, որը գերծ է տարբեր միջազգային և ոչ կառավարական կազմակերպությունների կողմից մշակվող ու լայնորեն կիրառվող նմանօրինակ համաթվերին բնորոշ հիմնական թերություններից և թույլ է տալիս ստանալ վերափոխումների իրականացման արդյունքները արտահայտող բավարար համարժեքությամբ արտացոլող մեծություններ:

Մեթոդաբանությունը կիրառել ենք Հարավկովկասյան երեք հանրապետություններում իրականացված վերափոխումների արդյունավետության գնահատման համար: Համաթիվ արդյունքները բերված են ստորև՝ աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1: հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների վարկանիշային միավորներն ըստ վերափոխումների ընդհանրական համաթվի, 2012-2017թթ.

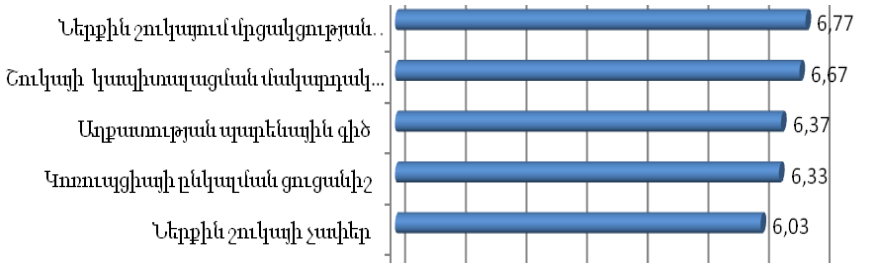

Հայաստանում, Վրաստանում և Ադրբեջանում իրականացված սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների առանձնահատկությունների գնահատման նպատակով դիտարկել ենք այս երկրներում վերափոխումների իրականացմանը նպաստող և խոչընդոտող 20-ական ցուցանիշներ, որոնց գումարային ազդեցությունը 100 տոկոս է: Ստորև ներկայացնում ենք Հարավկովկասյան երեք հանրապետություններում 2012-2017թթ. իրականացված սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների դրա դրական և բացասական ազդեցություն ունեցած 5-ական ցուցանիշները:

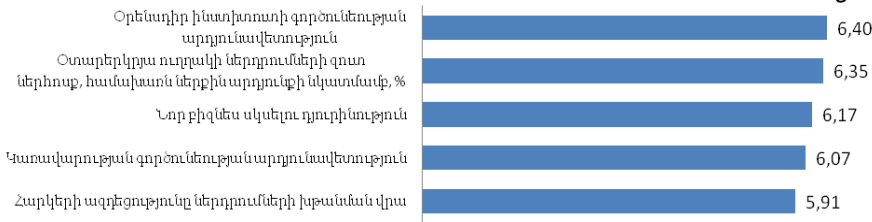
Աղյուսակ 2 Վերափոխումների ընդհանրական համաթիվով Հայաստանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավմանը առավելապես նպաստած 5 ցուցանիշները:

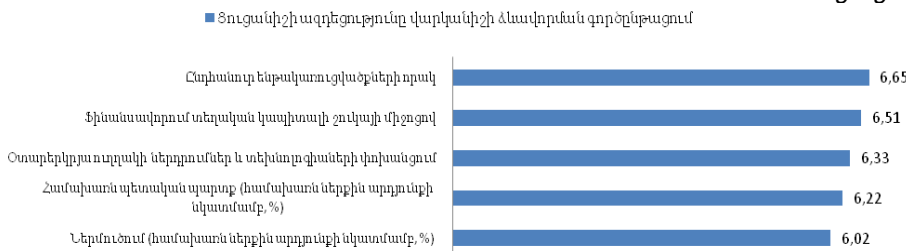
Աղյուսակ 3 Վերափոխումների ընդհանրական համաթիվով Հայաստանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավումն առավելապես խոչընդոտած 5 ցուցանիշները:

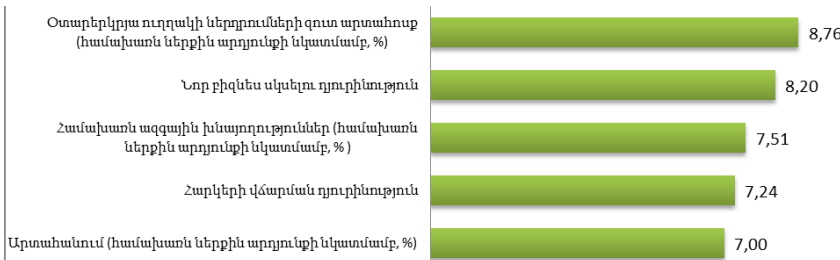
Աղյուսակ 4 Վերափոխումների ընդհանրական համաթվով Վրաստանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավմանը առավելապես նպաստած 5 ցուցանիշները:

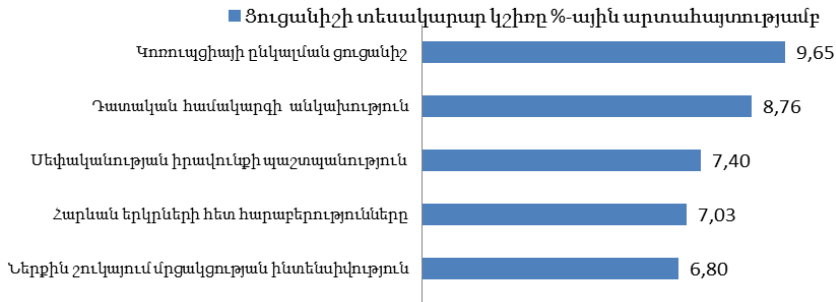
Աղյուսակ 5 Վերափոխումների ընդհանրական համաթվով Վրաստանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավումն առավելապես խոչընդոտած 5 ցուցանիշները:

Աղյուսակ 6 Վերափոխումների ընդհանրական համաթվով Ադրբեջանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավմանը առավելապես նպաստած 5 ցուցանիշները:

Աղյուսակ 7 Վերափոխումների ընդհանրական համաթվով Ադրբեջանի Հանրապետության վարկանիշի բարելավումն առավելապես խոչընդոտած 5 ցուցանիշները:

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքում ձևավորված վերափոխումների ընդհանրական համաթվի երեք մակարդակներից յուրաքանչյուրով իրականացնելով համապատասխան վերլուծություններ՝ հանգել ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. Մեր կողմից մշակված վերափոխումների ընդհանրական համաթվի միջոցով 2012-2017թթ. համար կատարված վերլուծությունները բացահայտում են, թե ըստ վերոնշյալ համաթվի դիտարկված ժամանակահատվածում ո՞ր երկրները ինչպիսի տեղաշարժեր (առաջընթաց կամ հետընթաց) են ունեցել իրենց խմբի երկրների համեմատ, այսինքն թե ինչպիսին է եղել վերջիններիս կողմից իրականացված բազմաթվային վերափոխումների համեմատական արդյունավետությունը:
2. Հաշվետու ժամանակահատվածի համար ըստ վերափոխումների ընդհանրական համաթվի ո՞ր երկիրը ինչպիսի համեմատական արդյունավետություն է ունեցել և ինչ փոփոխությունների հաշվին է այն ստացվել:
3. Քանի որ մեզ արդեն հայտնի է դարձել այն համաթվերի տեղաշարժերը, որոնք էական ազդեցություն են ունեցել տարբեր երկրների համեմատական արդյունավետության վրա, հետևաբար մենք կարող ենք հիմնավորել, թե որ հենասյունների հաշվին են տեղի ունեցել այդ փոփոխությունները:
4. Եթե հայտնի են այն հենասյունները, որոնց հաշվին տեղի են ունեցել վերոնշյալ փոփոխությունները, ապա մենք կարող ենք որոշել և վերլուծել, թե 654 ցուցանիշներից որոնց հաշվին են տեղի ունեցել վերափոխումների ընդհանրական համաթվի արժեքի փոփոխությունը հաշվետու ժամանակահատվածում:

Մեր կողմից առաջարկվող մեթոդաբանությամբ ոչ միայն հնարավոր է դիտարկելով գնահատել և վերլուծել կամայական խումբ երկրների /միավորումների/ համեմատական արդյունավետությունը, այլ նաև մշակել և առաջարկել որոշակի երկրի զարգացումը խոչընդոտող ցուցանիշի վերափոխման ծրագրեր, որոնք հնարավորություն կընձեռեն, որ այդ ուղղությամբ իրականացվող վերափոխումները իրականացնելուց հետո, նրանք այլևս չհանդիսանան խոչընդոտող:

Սամսոն Դավոյան
ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՍԵՄԱՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ *համաթիվ, վարկանիշ մեթոդ, արդյունք, գործոն, վերափոխում*

Հետազոտության նպատակն է մշակել մեթոդաբանություն, որի օգնությամբ հնարավոր կդառնա վերափոխումների մեկ ընդհանրական համաթվի ձևավորումը, որը կներառի մեծ թվով առանձին համաթվեր և հնարավորություն կընձեռնի գնահատելու տարբեր երկրներում իրականացված վերափոխումների համեմատական արդյունավետությունը որոշակի ժամանակահատվածում:

Samson Davoyan
THE ASSESSMENT OF THE COMPARATIVE EFFECTIVENESS OF
REFORMS IN THE SOUTH CAUCASUS COUNTRIES

Keywords: *index, rating, method, result, coefficient, transformation*

Various indexes such as Global Competitiveness Index, Human Development Index, Democracy Index, etc., are developed by different non-governmental and international organizations. Our research is based on the idea whether it is possible to create an integral index that will reveal different directions of reforms within some concept.

Самсон Давоян
ОЦЕНКА СРАВНИТЕЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕФОРМ В
ЮЖНО-КАВКАЗСКИХ СТРАНАХ

Ключевые слова: *индекс, рейтинг, метод, результат, коэффициент, трансформация*

В основе данного исследования рассматривается идея возможности формирования по определенным признакам расчета единого обобщенного индекса, который в рамках конкретной концепции отражает разные направления реформ, осуществленных в разных странах и выступает в качестве обобщенного, систематизированного показателя.

16. **Բարխուդարյան Լուսինե** – ԱրՊՀ մագիստրոս, ԱԵԳՄՍ անդամ
Barkhudaryan Lusine - Master of ASU, member of UYSSA
Бархударян Лусинэ – магистр АрГУ, член ОМУСА
E-mail: barkhudaryan.lusine@gmail.com
17. **Գալստյան Անի** – ՀՈՀ դասախոս
Galstyan Ani – Lecturer of ARU
Галстян Ани - преподаватель РАУ
E-mail: ani.galstyan@rau.am
18. **Գալստյան Խաչիկ** - ԵՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ պատվավոր անդամ, ք.գ.դ., դոցենտ
Galstyan Khachik- Lecturer of YSU, honorary member of UYSSA, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Галстян Хачик - преподаватель ЕГУ, почётный член ОМУСА, д.п.н., доцент
E-mail: khgalstyan@yahoo.com
19. **Գասպարյան Աբրահամ** - ԵՊՀ դասախոս, ք.գ.թ., դոցենտ
Gasparyan Abraham - Lecturer of YSU, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
Гаспарян Абраам - преподаватель ЕГУ, к.п.н., доцент
E-mail: abrahamgasparyan@gmail.com
20. **Գափոյան Գառնիկ** - ՀՀ ՊԿԱ մագիստրոս
Garoyan Garnik – Master of PAA RA
Гапоян Гарник - магистр АГУ Республики Армения
E-mail: garoyan93@gmail.com
21. **Գևորգյան Մարինե** – ԵՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ, պ.գ.թ., դոցենտ
Gevorgyan Marine – Lecturer of YSU, member of UYSSA, Candidate of History, Associate Professor
Геворкян Марине - к.и.н., доцент, ЕГУ, член ОМУСА
E-mail: marine.gevorgyan@ysu.am
22. **Գրիգորյան Կարեն** – ՀՊՏՀ, ամբիոնի վարիչ, տ.գ.թ., դոցենտ
Grigoryan Karen – Head of the Chair of ASUE, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Григорян Карен - АГЭУ, заведующий кафедрой, к.э.н., доцент
E-mail: kgrigoryanh@mail.ru
23. **Դանիելյան Նատելլա** - ԱՀ պետնախարարի աշխատակազմի աշխատակից
Danielyan Natella - employee of administration of State Minister of the Republic of Artsakh
Даниелян Нателла – сотрудник аппарата госминистра Республики Арцах
E-mail: natella.danielyan@gmail.com
24. **Դավոյան Սամսոն** - ԵՊՀ դասախոս, տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Davoyan Samson – Lecturer of YSU, Doctor of Economic Sciences, Professor
Давоян Самсон - преподаватель ЕГУ, д.э.н., профессор
E-mail: samsondavoyan2014@gmail.com

- Սամսոն Դավոյան.** Հարավկովկասյան երկրներում իրականացված վերափոխումների համեմատական արդյունավետության գնահատումը.....291
Samson Davoyan. The Assessment of the Comparative Effectiveness of Reforms in the South Caucasus Countries
Самсон Давоян. Оценка сравнительной эффективности реформ в Южно-Кавказских странах
- Բագրատ Ասատրյան.** Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների տնտեսությունների զարգացման հիմնահիմունքներն ու հեռանկարները.....300
Bagrat Asatryan. Problems and Prospects of the Development of Artsakh and Armenian Economies
Баграт Асатрян. Проблемы и перспективы развития экономик республик Арцах и Армении
- Արմինե Սչանյան.** Արցախի Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեների ձևավորման փուլերի համեմատականը.....308
Armine Schanyan. Comparison of the Phases of the Formation of State Budgets of Republic of Artsakh and Republic of Armenia
Армине Счанян. Сравнение фаз формирования государственных бюджетов Республики Арцах и Республики Армения
- Եվգենյա Հայրիյան.** Արցախի Հանրապետության տնտեսության ձեռքբերումներն ու արդի մարտահրավերները.....314
Yevgenya Hayriyan. Achievements and Modern Challenges of Artsakh Republic Economy
Евгения Айриян. Достижения и современные вызовы экономики Республики Арцах
- Կարեն Գրիգորյան.** ՀՀ տնտեսության իրական և ֆինանսական հատվածների տնտեսագիտական մեկնաբանումների վերլուծությունը.....320
Karen Grigoryan. Analysis of Economic Observations of Real and Financial Sectors of the Economy of Republic of Armenia
Карен Григорян. Анализ экономических интерпретаций реального и финансового секторов экономики Республики Армения
- Նադեժդա Աֆյան.** Էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացմանը համընթաց.....325
Nadezhda Afyan. The Necessity to Introduce Ecological Insurance in Line with Sustainable Development
Надежда Афян. Необходимость внедрения экологического страхования одновременно с устойчивым развитием
- Նարինե Ավանեսյան.** Չճանաչված պետությունների բանկային գործունեության կայացման ու զարգացման առանձնահատկությունները հետխորհրդային տարածաշրջանում.....330
Narine Avanesyan. The Features of the Formation and Development of the Banking System of Unrecognized States in the Post-Soviet Space
Нарине Аванесян. Особенности становления и развития банковской деятельности непризнанных государств на постсоветском пространстве